

Lisztóczy László

Kettétört óda a szerelemhez*

Dsida Jenő pacifizmusa

Szatmárnémeti – Budapest – Beregszász: Dsida Jenő a történelmi Magyarországnak ebben a háromszögében töltötte első tizenegy esztendejét. Ma már ez a három város három országhoz tartozik. Költői pályáját egy vesztes világháború és egy új Mohács romjain kezdte. Trianon nyomán – Márai Sándor *Halotti beszéd* című versét idézve – az ő emlékei is „szétestek, mint a régi szövetek”.

Szatmárnémetiben született 1907. május 17-én. Édesapja Dsida Aladár, győri elődöktől származó mérnökkari tiszt, aki őrnagyi rangot ért el az Osztrák–Magyar Monarchia közös hadseregében. Édesanyja a Galíciában született, nemesi előnevet viselő Csengeri Tóth Margit, Csengeri Tóth Géza, a Szatmárnémetiben szolgálatot teljesítő vasúti tisztviselő lánya.

Dsida Aladár 1910. szeptember 1-jei hatállyal megszakította katonatiszti pályáját, „tartalékba helyeztetett”, és családotul Budapestre költözött.

A háború kitörésekor folytatta eredeti hivatását. A galíciai frontra vezényelték. A magára maradt feleség két gyermekével szüleikhez költözött Beregszászra, ahol édesapja a helyi vasútállomás főnöke volt. Az ő szolgálati lakásában találtak oltalomra közel négy esztendőn át.

Dsida Aladár alakulatát már a háború első hónapjaiban körülzárták Przemysl várában. Megsebesült, orosz fogságba esett. A szibériai Tomszkba száműzték. Egy időre eltűnt a család szeme elől. Hollétéről az első tudósítást a *Bereg* című hetilap 1915. május 16-i száma közölte *Hír przemysli hősokról* címmel: „Dsida Aladár, aki a leMBERGI harcokban és a Przemysl védelmében tanúsított vitéz magatartásáért legfelsőbb királyi elismeréssel Signum Laudis és kapitányi előléptetéssel lett kitüntetve, Przemysl elestével sebesülten orosz fogságba került. Most városunkban időző nejét értesítette, hogy Kurszk oroszországi város kórházában fekszik, hol veszélyen túl már jól érzi magát és jól bánnak vele.”

A galíciai fronton halt hősi halált Dsida Jenő „deli nagybátyja”, „a kis mosolygó honvédhadnagy”, akinek a neve megegyezett az övével. Rokonai azt sem tudták, hogy hová temették. Egyik „hűséges lelkű közlegénye” hozta haza és adta át „szipogva” a családnak „vérbefagyott köpenyegét”.

* A közelmúltban jelent meg a szerző *Ég és föld közt lebegő örök gyermek* című Dsida-monográfiája. A tanulmány ebből közöl részleteket.

Dsida Jenő a *Tükör előtt* című önéletrajzi ciklus címadó versében idézte föl az első világháború kitöréséhez fűződő emlékét, mely szétzúzta gyermekkorra visszavágyott „tündérszínpadát”, és megpróbáltatások, szenvedések sorozatával sújtotta az egész családot. Megrázó ellentétet teremt a békés idill és az értelmetlen, embertelen háborús pusztítás között:

*Boldog idők, melyek parányi bölcsőm
úgy ringatták, mint bárkát enyhe víz,
telt kamrán és üvegbe tett gyümölcsön
merengő nénik, édes tejbegríz,
adjátok bár egy pillanatra kölcsön
a „Szűzimája” és a „Für Elise”
hangulatát, mely eltemetve mélyen
most arra vár, hogy bennem újraéljen!*

*A tündérszínpad pillangó-rajja
elhull. Haragvörös a naplemente.
Mérges darázsraj zurmogó zaja
közeledik, fulánkjait kifente.
Vérszagu tenger hullám-taraja
paskolja rácsos ágyam éjjelente,
bong a harang, ember nem nyughatik,
lángol a föld kelettől nyugatig.*

Első olvasmánya – saját vallomása szerint – a világháború képes krónikája volt, „a borzalmas világkatasztrófának édeskésen eltorzított, kancsal romantikába bújtatott, hazug meséskönyve”, mely életre szólóan meggyűlöltette vele a frázisokat. Ez az emlék munkált benne, amikor menekült „a hörgéstől és csatazajtól”, „az újfajta világboldogítások torz cipőkrémreklámjai” elől, nem akart „szabadalmazott világnézetek röpcédula-osztogatója”, „kétes szólások hangtölcsére” lenni.

Dsida Aladár csak a háború utolsó évében, 1918-ban került haza az orosz fogságból. Ekkor a szatmárnémeti vasútállomás parancsnokává nevezték ki, és családjával együtt visszatért az élethalálharcát vívó Erdélybe.

Az idő tájt élhette át Dsida azt a megrendítő jelenetet, amelyet önéletrajzi ciklusa címadó versében örökített meg. A játékból balesete miatt a kimenő lejárt előtt „sajgó, véres ujjal” hazasiető kisfiú zárva találta az ebédlőbe nyíló ajtót. Szorongó büntudattal a kulcslyukon keresztül leskelődött. Édesapja katonatiszti díszegyenruhában, mellén harci keresztek és érmek halmazával, karddal az oldalán a tükör előtt állt, fejére a lemenő nap „kármin glóriát” lobbantott, majd kis idő elteltével:

*Egy ócska szék nagyot jajdulva reccsent,
szegény apám lerokadt, mint kit a
zuhanó téglá üt le s hosszú, fojtott
zokogás rázta vállain a bojtot.*

A tovatűnő ifjúság, az összeomlás és Erdély elvesztésének fájdalma tört föl ebben a zokogásban, tanúskodva egy nemzet és egy nemzedék tragédiájáról:

*Most fogtam fel, hogy mit veszettek ők,
mikor igába tört a gógös úr-nyak:
a szirti fák, a lombos vakmerők,
testőrei a haldokló Hadúrnak.
Karácsonyfákká zülltek a fenyők,
tűlevelükkel önmagukba szúrnak
s illatuk együtt fogy, mígnem kihal,
az emlék cseppenő gyertyáival.*

*Minden ízemben lüktetett a téboly.
Szerettem volna berohanni és
a tükröt homlokommal zúzni szét oly
dühödten, hogy hasadjon szörnyű rés
fejemen is, hátha velője szétfoly
s elszáll a rémült sorfelismerés.
Hátha megváltanék repedt, behorpadt
roncs koponyámmal minden megtiportat.*

A szatmárnémeti Pázmány Péter Királyi Katolikus Főgimnáziumban folytatta Beregszászon megkezdett középfokú tanulmányait. Az impériumváltozást követően az intézmény a Liceul Mihai Eminescu nevet vette föl. Ekkor a helyi református gimnázium fogadta be őt és diáktársait, majd visszatértek korábbi iskolájukba. A ma is Eminescu nevét viselő líceumban érettségizett 1925-ben.

Az érettségi bizonyítvány megszerzése csaknem botrányba fulladt. Az egyik szatmári újság 1924. évi karácsonyi mellékletében közölte *Karácsonykor* című versét, amelyben az iskola román igazgatója irredentizmust vélt fölfedezni, és az ország összes iskolájából ki akarta csapatni:

*Találjátok ki, mire gondolok?
Arra, hogy ottkünn hófehér a táj*

*s közeleg a szép mesés karácsony,
– s valami fáj.*

*Sok-sok testvérre gondolok,
kik görnyednek az átoksúly alatt
és velem együtt nézik a karácsonyt
és a havat.*

*Az élet sürgős utain
be mennyi minden tarkaság elér
és milyen ritkán jön egy igaz ünnep,
ami fehér!*

*Azután arra gondolok,
hogy hoz-e most a kis Jézus fenyőt?
és jaj, de másképp írnám ezt a verset
– tíz év előtt...*

A vers mélabús, nosztalgikus hangvételére, az „átoksúly alatt” görnyedő testvérek iránti részvét kifejezésére nyilvánvalóan Trianon szolgál magyarázatul. Idézett névutós szószerkezete félreérthetetlenül a *Szózat* közismert strófájára utal (*Az nem lehet, hogy ész, erő, / És oly szent akarat / Hiába sorvadozzanak / Egy átoksúly alatt*).

A záró sor mégsem az impériumváltozásra, hanem 1914-re tekint vissza, mely még a béke, a föl nem dúlt remények hónapjaival kezdődött, de végül – a költő által másutt is megfogalmazott ítélet szerint – minden baj legfőbb okozójává vált: az első világháború kitörése szükségszerűen vezetett el a trianoni tragédiához. A „fehér ünnep” pedig – a hétköznapok „tarkaságával” szemben – a karácsonynak, a szeretetnek, a békének a szimbóluma. Az irredentizmus vádját tehát a többségi türelmetlenség diktálta, amely – Láng Gusztáv szavaival – „nem elégedett meg Erdély kérdésének trianoni »rendezésével«, hanem még annak helyeslését is elvárta volna a kisebbségi helyzetbe került magyarságtól”. Az érettségi előtt álló diák Nagybánya parlamenti képviselőjéhez, Dragoş Teofilhoz fordult segítségért, aki megvédte őt a rosszhiszemű támadásokkal szemben. A vizsgabizottságot lenyűgözte felkészültségével és csaknem tökéletes román nyelvtudásával, így érettnak nyilvánították. Ez huszonegy főből mindössze ötnek sikerült.

Azok a szenvedések, amelyek az első világháború idején sújtották családját és hazáját, nagymértékben formálták Dsida Jenő gondolkodását és magatartását, végigkísérték egész pályáját. Ez magyarázza, hogy háborúellenessége a kezdetektől

pacifista vonásokat mutatott. Nem hódolt a korszakban dívó, hazafias szólamokkal és a „neobarokk” külsőségekkel hivalkodó hőskultusznak sem.

Családja háború alatti megpróbáltatásait, édesapja alakját idézi föl, és szenvedélyes békevágyának ad hangot a *Nagy Oroszország. Édesapám sebesülésének emlékezetére* című, 1925. október 17-én írt költeményében. A két részre tagolt mű első részét idézem:

*Lassan száll az esti ének,
mintha az esti szél sírása volna –
Alkony-biborban lassú ütemére
méltóságosan hömpölyög a Volga.*

*Partján szomorú, öreg muzsikok
álmodoznak a ködlő messzeségbe:
Nagy-nagy elfojtott, igaz orosz álmok
könnyezik némán: béke, béke, béke...*

*Én csak álmomban járok arra,
vágódva, gyakran, mindennap talán,
s megsimítom a parti, csonka fákat
– Innen sóhajtott haza az apám...*

Pacifizmusát örökítik meg azok a versei, amelyekben a béke, a szeretet hírvívőjeként, gyülekezésre, imára hívó jelként vagy a vést, a vihart eloszlató, titokzatos erőként bukkan föl a harang szimbóluma. Vissza szeretné fordítani a történelem kerekét. *Harangszentelési imádság* című, 1925 novemberében keletkezett költeményében az első világháború csataterein angyalok szedik össze a harangokból öntött ágyugolyók szilánkjait, hogy harangként újra a béke és a szeretet hatalmát hirdessék:

*Hála illessen Tégedet, Urunk,
hogy fehér angyalaid szerteküldted:
égett mezőkön sorra látogatni
annyi holtat és annyi sebesültet.*

*Összetört ágyúk, gyilkoló golyók
sírtak mindenütt – rettenetes emlék! –,
de angyalaid repültek, suhantak,
s a véres ércet mind-mind összeszedték.*

S az lett belőle, mi volt hajdanán:
toronyból csengő, alkonyati hang,
békét hirdető, boldog muzsika
– giling-galang – szent, megáldott harang.

Ugyanezt a gondolatot ismétli meg *Harangszentelésre* című, 1928-ban keletkezett költeményében is. Kezdő strófái az első világháború kegyetlen pusztításait idézik, amikor „elnémultak a templomok, harangok”, „elnémult Isten nyelve”, amikor „a harangokból ágyúcsövek lettek”, és „a máskor békét esdő tiszta érc / nyomort bömböltek, zúgtak szerteszt”:

*Aztán leszállott sok-sok kicsi angyal,
hófehér szárnyú, békés angyalok,
beröpdösték a romba dőlt világot,
hol rémítettek még a harc-nyomok.*

*Kosárba raktak minden csonka ércet,
melyekbe befagyott a régi hang,
rájuk leheltek rózsás kicsi szájjal
s lettek, mik voltak: száz csengő harang.*

*És úgy repültek, hátukon cipelve
a drága terhet, kis faluk felé,
hogy elvigyék az embereknek ismét
a béke szavát, mely az Istené.*

A harang-szimbólumot idéző versei közül – ki is lépve az érintett témakör szigorúan vett kereteiből – futólag még egyet megemlítek, a legtüneményesebbet. A *Miért borultak le az angyalok Viola előtt* pajzán, sajtó lábú hősnőjét egy jótette jutalmául angyalok kara emeli föl, és viszi a Monostori erdőből a városba, Kolozsvárra, melynek valamennyi harangja az ő dicsőségét zengi:

*ging, gong, mindez a ki Violáért!
ging, gong, ne sajogjon a lába szegénynek!
zúgja harang és orgona búgja, pengeti lant és harsona zengi:
Angyalok asszonya Ő és ülni fog egykor az Úrnak jobbja felől.*

Pacifizmusáról szapphói strófákban írt remeke, a *Kettétört óda a szerelemhez* tanúskodik a leghívebben. Alcíme szerint az 1931. évi hősök napja ihlette. Hatását

a végletekig fokozza a kontraszt, mely az élet szépségét, folytonosságát jelképező szerelem és az emberiség történetében ciklikusan ismétlődő, öldöklő, pusztító háború, az idill és a tragikum között feszül. Szerkezete a tézis-antitézis-szintézis dialektikájára épül.

Az első öt versszakban kedvesét becézi, szerelmük hétköznapijairól, életteremtő csodájáról ábrándozik. Az idillikus hangulatot a hősök napja alkalmából az utcán kürtszóra „döngve, dübörögve” menetelő katonák „alvilági zaja” töri meg. A hatására nyolc strófán át kibomló apokaliptikus látomásban életre kel a galíciai harctéren hősi halált halt apai nagybátyja emléke is:

*S látni kezdek: felszakad egy sötétlő
sír göröngye messze Galíciában,
nagybátyám dolmányos alakja kel ki,
imbolyog, indul,*

*félig porladt kék szeme tágra nyílik,
átlyukasztott roncs tüdejére kéjes
buggyanással ömlik az áradó, friss
orgona-illat...*

Ezt követően fordul át a vers a harmadik, befejező, hét versszakból álló szerkezeti egységbe. A költő ismét kedvesét szólítja meg, az indító versszakok idillikus vágyait és álmait szembesíti a második szerkezeti egység rémlátomásaival. A lét eredendő abszurditásával, reménytelenségével, kibékíthetetlen ellentmondásaival viaskodik:

*Mert lüktetve fáj a fejem, szívemre
nyirkos kétkedés nehezül. Mi célja,
mondd, mi célja van a szerelemnek itt és
másfele bárhol?*

*mondd, hol biztos nászörömünk vetése
és kalászos dús aratása? merre?
vértengertől mely sziget édenébe
rejtjük a bölcsőt?*

A szorongó látomás a vers további strófaiban még tovább fokozódik: jövőjükről nem ők döntenek, „mások által vert síneken” siklik az életük. A két záró szakasz személyes sorsát az emberiség sorsává, történelmi végzetévé tágítja és általáno-

sítja: nincs menekvés az örök körforgásból, „rothadó testvér-tetem árnyölemben” vérét ontó „hős” lesz ő is és „még meg sem fogant kicsi” gyermeke is. A kürtszó elnémulása után égő várost vizionál a messzeségben.

A pályája végén írt önéletrajzi ciklus címadó verse, a *Tükör előtt* nemzedéke – az I. világháború után fölnőtt, az *Erdélyi Fiatalok* című folyóirat köré csoportosult generáció – békevágyát, cselekvési programját szólaltatja meg, a sorok közé rejtve az erőszakmentesség egyik legnagyobb hatású apostolának, a népe szabadságáért „szelíd háborút” folytató, „sót pároló” és „vásznakot szövő”, India történetében igen jelentős szerepet játszó Mahatma Gandhi arcképét is. Soraiban – a visszatekintés, a mérlegkészítés, a számvetés igényével – egyszerre összegződnek az első világháború, Trianon és a kisebbségi sors tapasztalatai és tanulságai:

*Mondják, apáink bűne, ami történt.
Mindegy. Mienk a végzet és a sors.
Ők még a multba révednek tükörként,
mi már a sodró víz tükrén, a gyors
jelenben látjuk arcunkat s a törvényt:
Túrnni – a bölcsek ételén a bors,
okulni – szükség, megbocsátni – jóság,
dolgozni – ez a legnagyobb valóság.*

*Bolyongani faluról falura.
Durva darócban gazdag, tiszta szellem.
Egymás szolgája mind és nem ura.
Csecsemő csámcsog minden anyamellen.
Így készülünk szelíd háborura,
mindíg magunkért, soha mások ellen,
sót párolunk és vásznakot szövünk
s míg kisebbítnek, lassan megnövünk.*

Ma, amikor a fölhalmozott fegyverek minősége és mennyisége a világot elpusztíthatóvá tette, aligha vonható kétségbe a Dsida-versben megformált gondolatok időszerűsége.